

Universiteit
Leiden
The Netherlands

Eigenbelang, rationaliteit en interpersonele nutsvergelijking: een reactie

Deemen, A. van

Citation

Deemen, A. van. (1989). Eigenbelang, rationaliteit en interpersonele nutsvergelijking: een reactie. *Acta Politica*, 24: 1989(3), 321-324. Retrieved from <https://hdl.handle.net/1887/3449731>

Version: Publisher's Version

License: [Leiden University Non-exclusive license](#)

Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/3449731>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

wij hier graag op voorhand een ieder gelijk geven die wil aantonen dat er meer bestaat tussen hemel en aarde, ook in de verklaring van kiezersgedrag, dan links-rechtsideologie, danwel dat de termen links en rechts niet voor iedereen en niet te allen tijde eenzelfde associatieve betekenis hebben. Evenzeer stemmen wij op voorhand in met een ieder die wil beweren dat ook de door ons voorgestelde benaderingen het kiesgedrag niet ten volle kunnen verklaren, respectievelijk dat niet alle kiezersgedrag als 'rationeel' in downsiaanse zin kan worden aangemerkt, laat staan in andere betekenissen van die term. Hopelijk bespaart dit voor de toekomst enige tientallen pagina's vruchteloze discussie.

Eigenbelang, rationaliteit en interpersonele nutsvergelijking: een reactie*

Ad van Deemen

1. De reactie 'Eigenbelang, rationaliteit en interpersonele nutsvergelijking' van Pellikaan (AP april 1989) op mijn 'Rationaliteit en sociale keuze' (AP april 1989) is zeer uitgebreid. Pellikaan haalt veel zaken aan die oorspronkelijk noch in zijn artikel noch in mijn reactie daarop aan bod geweest zijn. Teneinde niet te verzanden in een oeverloze discussie zal ik mijn reactie zo kort mogelijk houden. Voor de literatuurverwijzingen zie 'Rationaliteit en sociale keuze'. Ik zal de sectienummering van Pellikaans weerwoord aanhouden.

2. Pellikaan houdt vast aan zijn definitie 'Rationaliteit is maximaliseren van eigenbelang'. Deze definitie lees ik als: 'Rationaliteit is equivalent aan maximaliseren van eigenbelang'. Anders is het geen definitie. Pellikaan vindt dus dat maximaliseren ook een noodzakelijke voorwaarde is voor rationaliteit. Voor mij (maar ook voor Olson) is maximalisatie van eigenbelang *geen* noodzakelijke voorwaarde voor rationaliteit (Van Deemen 1989: 213-214).

Het is niet de bedoeling de discussie te laten verzanden in wat Pellikaan vindt en wat ik vind. Waar het om gaat is dat volgens Pellikaan ook in de theorie van collectieve actie van M. Olson rationaliteit gezien wordt als maximalisatie van eigenbelang (Pellikaan 1988: 285). Dit is onjuist. Ik geef een citaat uit Olsons *Logic of Collective Action* waaruit duidelijk blijkt dat ook voor Olson eigenbelang niet noodzakelijk is voor rationaliteit (Van Deemen 1989: 214).

3. Pellikaan beweert dat, omdat de aard van de alternatieven geen rol speelt, deze kunnen worden uitgedrukt in diverse termen, dus in termen van individuele welvaart. Aangezien voor Pellikaan dit weer hetzelfde is als eigenbelang, is rationaliteit toch het maximaliseren van eigenbelang.

Pellikaan haalt hier het algemene en het bijzondere door elkaar. Nogmaals, de stelling is dat rationaliteit maximalisatie van eigenbelang *kan* betekenen maar dat dat niet *zo hoeft* te zijn. Indien het opvangen door mij van de dodelijke kogel die bestemd is voor mijn geliefde mijn meest geprefere-

* Met dank aan prof. Grahame Lock voor zijn stimulerende gesprekken aangaan de deze polemiek en voor zijn kritisch commentaar op een eerdere versie van deze reactie.

reerde optie (volgens mijn voorkeur) is en indien ik dit ook daadwerkelijk doe (selectie) waardoor ik ter plekke dood neerval, dan kan men moeilijk volhouden dat ik uit was op eigenbelang. Volgens de definitie dat rationaliteit het selecteren van het meest geprefereerde alternatief is, ben ik wel rationeel geweest.

Een eigenschap van een object is niet hetzelfde als het object zelf. Dit is natuurlijk triviaal. Pellikaan heeft het echter in zijn weerwoord over 'Het alternatief kan met andere woorden etc.' (p. 226, mijn benadrukking). Dit is onjuist. Bij voorkeuren gaat het om de *waarde* van een alternatief voor een individu of collectief en *niet* om het alternatief zelf. Het gaat om een eigenschap, niet om het object zelf.

4. In zijn oorspronkelijke werk heeft Pellikaan het over 'verschillende concepten van rationaliteit' (Pellikaan 1988: 277, 285). In zijn weerwoord heeft hij het over 'invullingen van het rationaliteitsbegrip'. (p. 227). Uiteindelijk erkent hij dat er 'sprake is van één rationaliteitsconceptie' (p. 227) zoals ik beweer en dus niet meer. Daarmee onderstreept hij mijn kritiek. Even later echter: 'Met andere woorden, binnen de rationele keuzetheorie zijn er *twee* concepties van rationaliteit...' (p. 228, mijn benadrukking). Wat 'in andere woorden' wordt geformuleerd is onduidelijk. Waarschijnlijk wordt bedoeld dat door de introductie van 'moraal' een individu naast een individuele welvaartsfunctie ook kan beschikken over een maatschappelijke (morele) welvaartsfunctie. Een individu kan dus haar individuele welvaart (en daarmee haar eigenbelang) maximaliseren; zij kan ook vanuit morele overwegingen besluiten de maatschappelijke welvaart te maximaliseren. Maar dit is weer in strijd met Pellikaans opvatting dat rationaliteit het maximaliseren van eigenbelang is. Bovendien correspondeert deze opvatting, die in essentie van Harsanyi is (zie Harsanyi 1977: hst. 4), niet met de 'moral view' zoals Sen die definieert (Sen 1974) en die Pellikaan bespreekt in de tekst voorafgaande aan 'Met andere woorden...' (p. 228). Voor Sen is een moral view een ordening van voorkeuren zoals Pellikaan correct weergeeft. Moraal is dus voor Sen een *meta-voorkeur*, een voorkeur over voorkeuren, en niet het naast elkaar hanteren van welvaartsfuncties à la Harsanyi.

Pellikaans vaststelling van het 'feit dat enerzijds de theorie van collectieve actie en de public choice-theorie gebaseerd zijn op het materiële welvaartsbegrip en anderzijds de social choice-theorie en de speltheorie gebaseerd zijn op de formele welvaartsstheorie' (p. 228-9) haalt zijn toch al 'impressionistisch' schema op p. 286 van zijn oorspronkelijk werk wel danig overhoop. De welvaartsstheorie heeft kennelijk nu elke collectieve besluitvormingstheorie die Pellikaan behandelt, beïnvloed.

5. Volgens Pellikaan verschilt zijn *beschrijving* van Arrows theorema

niet veel van de mijne. Het gaat mij echter niet om de beschrijving. Die staat in elk boek over de sociale keuzetheorie. Waar het wel om gaat is dat de *uitleg* 'het onmogelijkheidstheorema heeft duidelijk gemaakt dat...' onjuist is (zie Van Deemen 1989: 218).

Eén van mijn kritiekpunten was en is dat Pellikaan 'de belangrijkste varianten van de stelling van Arrow *die betrekking hebben op collectieve rationaliteit*' niet behandelt. Hij laat dus na de belangrijkste resultaten (en eveneens de algemene conclusie) van de sociale keuzetheorie met betrekking tot zijn centrale thema weer te geven. Dit is geen kwestie van onvolledigheid zoals Pellikaan suggereert in noot 1 van zijn weerwoord. Het is een kwestie van onvoldoende inzicht in de theorie.

Pellikaan zegt bereid te zijn de notie van collectieve rationaliteit bij collectieve besluitvorming op te geven. Wat kan hij daarmee bedoelen? Weet hij hoe een collectief moet kiezen in geval van cycles? Vindt hij de besluitvormingsproblemen waarover Arrow het heeft in geval van afwezigheid van collectieve rationaliteit niet relevant (zie Arrow 1963: 120; Van Deemen 1989: 218 e.v.)? Is collectieve rationaliteit volgens Pellikaan geen 'important attribute of a genuinely democratic system' zoals Arrow beweert?

6. Interpersoonlijke nutsvergelijking is een intensief bestudeerd thema in de sociale keuzetheorie. Het is derhalve noch losgelaten, noch afgewezen in de theorie. Ik heb geprobeerd deze mening te ondersteunen door te verwijzen naar de belangrijkste literatuur.

7. Dit is het belangrijkste issue. Het gaat om de stelling 'De afwijzing van de mogelijkheid van interpersoonlijke nutsvergelijking...' (zie weerwoord Pellikaan: 230; Van Deemen 1989: 216-7). Deze stelling zegt dat interpersoonlijke nutsvergelijking een noodzakelijke voorwaarde is voor het bestaan van een kardinale maatschappelijke welvaartsfunctie. Pellikaan beticht mij van 'verwarring in het kwadraat', zijn stelling zou juist zijn (p. 232). Ik zal proberen aan te tonen dat zijn stelling onjuist is.

In de sociale keuzetheorie is een 'social welfare function' (SWF) een proces of regel die aan elk n -tal van volledige en transitieve individuele voorkeuren een sociale voorkeur toekent die volledig en transitief is (zie b.v. Arrow 1963; Sen 1970, 1977a, 1977b, 1986). Een 'kardinale maatschappelijke welvaartsfunctie', ofwel een SWF die voldoet aan 'cardinality' (zie b.v. Sen 1970: 129), is een regel die aan elk n -tal van kardinale individuele nutsfuncties (representaties van individuele voorkeuren op tenminste intervalniveau) een sociale voorkeur toekent die voldoet aan transitiviteit en volledigheid. Omdat zo'n SWF functies in haar domein heeft, is de term *welvaartsfunctionaal* (SWFL) nauwkeuriger (zie Sen 1970, 1977b).

Het zogenaamde cardinal-noncomparability framework is het analysekader waarbinnen gebruik gemaakt wordt van kardinale nutsfuncties

maar niet van interpersoonlijke nutsvergelijking (zie b.v. Sen 1977b). Belangrijk binnen dit framework is Sens stelling 8*.2 (Sen 1970: 129). Deze stelling zegt dat kardinaliteit alleen niet voldoende is om te ontsnappen aan Arrows theorema. Daarvoor is iets meer nodig bij voorbeeld interpersoonlijke nutsvergelijking. Dit is ook datgene waarop het citaat van Sen dat Pellikaan geeft (p. 232) betrekking heeft. Kardinaliteit en vergelijkbaarheid zijn wel voldoende, ze zijn echter *niet* noodzakelijk (zie verder ook Sen 1970: 124). Sens conclusie is dus *niet* dat 'interpersoonlijke nutsvergelijking noodzakelijk is' zoals Pellikaan beweert (p. 232). Sens stelling laat echter wel kardinale SWFL's toe die bij voorbeeld dictatoriaal zijn of bij voorbeeld de conditie van onafhankelijkheid van irrelevante alternatieven (in aangepaste vorm) schenden. Deze kardinale SWFL's passen in het kader van het cardinal-noncomparability framework. Interpersoonlijke nutsvergelijking speelt hierbij dus geen enkele rol. Binnen dit kader is de stelling van Pellikaan onjuist.

Het kan zijn dat Pellikaan iets anders bedoelt met 'kardinale maatschappelijke welvaartsfunctie' namelijk een representatie van een sociale voorkeur op tenminste intervalniveau. In zijn bespreking van Sens stelling (zie zijn weerwoord p. 238) gebruikt hij dan de term 'maatschappelijke welvaartsfunctie' verkeerd. Hij bedoelt daar dan 'SWFL'. Belangrijker echter is dat ook voor deze alternatieve betekenis van maatschappelijke welvaart de stelling van Pellikaan onjuist is. Interpersoonlijke nutsvergelijking is ook hier geen noodzakelijke voorwaarde. Bewijs: neem uit een n -tal van individuele kardinale nutsfuncties de nutsfunctie van, zeg, het i -de individu als maatschappelijke welvaartsfunctie. Natuurlijk, indien dit keuzemechanisme zo werkt voor elk n -tal van individuele kardinale nutsfuncties, dan is het dictatoriaal. De regel levert echter kardinale maatschappelijke welvaartsfuncties op zoals Pellikaan ze wil zonder gebruik te maken van interpersoonlijke nutsvergelijking.

8. Pellikaan beweert dat ik een andere Sen voor ogen heb gehad als hij (p. 8). Dit is onjuist. Sen heeft belangrijke bijdragen geleverd met betrekking tot de thematiek waarvoor Pellikaan gekozen heeft (zie Van Deemen 1989: 10). Mijn kritiek is, heel eenvoudig, dat Pellikaan deze bijdragen niet bespreekt. Dit getuigt van weinig inzicht niet alleen in de sociale keuzetheorie maar ook in het werk van Sen. In zijn weerwoord heeft Pellikaan het bij voorbeeld over Sen en 'zijn verzet tegen welfarism' (p. 232). De vraag is waarom Pellikaan dat in zijn oorspronkelijk artikel niet gedaan heeft.

Rationele keuzetheorie en het rationaliteitsconcept

H. Pellikaan

1. Inleiding

Mijn antwoord op de reactie van Van Deemen op mijn bijdrage aan 'Hedendaagse politieke theorie' is een zeer schoolse exercitie geweest, waarin ik alle vermeende verwarringen, conceptuele fouten en onjuistheden puntsgewijs heb nagelopen. Het resultaat is een nieuwe reactie van Van Deemen, waarin de vermeende verwarringen, conceptuele fouten en onjuistheden worden herhaald. Dit is dan ook het vervolg van een non-debat. Daarnaast heb ik de mogelijkheid geopperd, dat er een verschil van mening bestaat over de reikwijdte van de social choice-theorie. Op basis van de discussie, met name ten aanzien van Arrows theorema en de interpersoonlijke nutsvergelijking, is mijn mening versterkt dat de social choice-theorie, als technisch hulpmiddel, als een vorm van toegepaste logica, bijzonder nuttig kan zijn. Maar de wijze waarop vraagstukken worden aangepakt als welke collectieve keuzeregels het meest wenselijk is voor een grote verscheidenheid aan individuele belangen en persoonlijke voorkeuren, levert mijns inziens weinig op. De social choice-theorie tracht voor normatieve vraagstukken een oplossing te geven, als ware het logische vraagstukken. De axiomatische benadering kan wel oplossingen, die vanuit de politicologie worden aangedragen, doorlichten op hun consistentie, maar kan niet zelf oplossingen genereren.

2. Mancur Olson

In de reactie van Van Deemen wordt opnieuw de 'eerste conceptuele fout' aan de orde gesteld, en opnieuw is het uit de tekst niet duidelijk waaruit de fout nu precies bestaat. De definitie van rationaliteit – rationaliteit is maximaliseren van eigenbelang – wordt door hem als volgt gelezen: